

Абдикеримов А.Ш.

БАТКЕН ОБЛАСТЫНДАГЫ ЧЕК-АРА КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Абдикеримов А.Ш.

ПРИГРАНИЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В БАТКЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

A.Sh. Abdikerimov

CROSS-BORDER ISSUES IN BATKEN OBLAST

УДК: 351/352](075)

Бул макалада автор трансчекаралык көйгөйлөрдүн маңызын ачкан. Себеби Кыргызстан, Өзбекстан жана Тажикстан чек араларында ар кандай көйгөйлөр кезигет. Изилдөөдө автор алардын чечүү жолдорунун натыйжасын көрсөттү.

Негизги сөздөр: чек ара көйгөйлөрү, чечим, жыйынтык, реформа.

В этой статье автор попытался раскрыть сущность приграничных проблем. Причины возникновения проблемы на границах Кыргызстана с Узбекистаном и Таджикистаном. В результате исследований приграничных проблем Баткенской области автор указывает пути их решения.

Ключевые слова: проблемы граница, решение, результат, реформа.

In this article the author tried to disclose the essence of cross-border problems. The cause of the problems on the borders of Kyrgyzstan with Uzbekistan and Tajikistan. The studies of border issues in Batken region, the author indicates ways of their solution.

Key words: boundary problem, decision, result, reform.

Баткен областынын территориясында Өзбекстан жана Тажикстан менен болгон чек ара тилкелери толук делимитация жана демаркациялоо иштери бүткөн эмес. Анын натыйжасында суверендүүлүк мезгилинде бир топ карама-каршылыктарга алып келип, айрыкча азыркы мезгилдерде чоң бир жанжалдарга чейин алып келүүдө. Кыргызстандын түштүгүндө жер, суу маселеси өтө чоң жанжалдардын себеби болуп келген. Калкы жыш жайгашкан Фергана өрөөнүндө жер үлүштөрү өтө аз өлчөмдө бөлүнгөндүктөн, айдоо, дыйканчылыкка жарамдуу жерлердин аздыгы, суу тартыштыгы азыркы учурдагы элдердин ортосундагы чыр-чатактын негизги себептеринин бирине айланууда. Мындай чыр-чатактар Совет мезгилинде деле болгон. Мисалы 1985-жылы Баткен районунун, Ак-Сай айылынын төмөн жагында, Төрт-Күл суу сактагычына дарыядан суу бөлүүчү жеринде иштеген, Баткен областынын биринчи губернатору болгон М.Айбалаевдин инисин тажик улутундагы элдер сабашып, ал жердеги Вагонетканы өрттөп жиберешкен. Бирок ал мезгилде мыйзам күчтүү болгондуктан бул окуя тез эле токтотулган [4]. Мына ушуга окшогон майда чыр-чатактар XX кылымдын 20-жылдарында өткөрүлгөн Жер-суу реформасынан тартып, азыркы учурга чейин

көп эле жолу болгон. Ал эми СССРдин кулашы менен суверендүүлүк мезгилинде чек араларды өз убагында делимитациялоо, демаркациялоо жумуштарынын бүткөрүлбөшү азыркы учурда чоң бир чатактарга алып келүүдө. Айрыкча, калкы жыш жайгашып, айылдар дээрлик тийишип турган жерлерде чек аралардын аныкталбагандыгы чоң бир көйгөйлөрдү жаратууда.

Баткен областынын территориясында эки анклав: Сох жана Шаймардан анклавдары Өзбекстанга тиешелүү болсо, экинчиси Ворух анклавы Тажикстанга тиешелүү. Бул анклавдагы өзбек жана тажик тургундары менен жергиликтүү кыргыз тургундарынын ортосунда дайыма карама-каршылыктар болуп келет [5].

Баткен областы аркылуу өткөн Ош-Исфана жолунда Өзбекстанга, Тажикстанга тиешелүү жерлер аркылуу чек ара посторунан өтүүдө кыргыздар көп кыйынчылыктарга учуроодо. Баткен областы көп улуттуу калк жашаган жер. Ошондуктан жер-суу, чек ара маселеси чоң бир чыр-чатактардын чыгуусуна себеп болууда. Алардын эң чоңдору болуп, 2013-жылы февралда Сох анклавы менен чектешкен Чарбак айылында жолдун четине тартылган электр мамычаларын кыйратып, зымдарды үзгөн Сох анклавынын 500-600 дөй тажик улутундагы жаштар жергиликтүү элдерди сабашып, анклав аркылуу өткөн машиналарды токтотушуп, аларды барымтага алышкан. Эки тараптын бийлик органдарынын кийгилишүүсү менен бул жанжал бир ай дегенде араң токтотулган.

2013-жылы 27-28-апрелде Ак-Сай-Тамдык жолун куруп жаткан жол салуучуларды Тажикстандын Ворух айылынын 50-60 жашоочулары тарабынан сабалган. Жол салуучу бульдозердин терезелерин сындырышып, 4 жумушчу жаракат алышкан. Кыргызстандын Ак-Сай айылынын жашоочулары Тажикстандын Исфара-Ворух жолун тоссо, Тажикстандын Хожайло айылынын жашоочулары Ак-сайга өтүүчү жолду буушкан, чатак ырбап отуруп, кечкисин эки тараптын жашоочулары бирин-бири таш менен ургулашкан. Эки күнгө созулган чыр-чатактын натыйжасында 10 машина талкаланып, көптөгөн адамдар жаракат алышкан. Тажикстандын жана Кыргызстандын бийлик өкүлдөрүнүн кийгилишүүсү менен жанжал токтотулуп, жолдор ачылган. Жанжалдын чыгуусуна Ак-Сай-Тамдык жолу салынып калса, Ворух айылынын тургундары кыргыздар эздөрүнө тиешелүү жайлоолорго чыгарбай коюшат деп кор-

кушуп, Ворухту айланып өткөн жолду салдырбайбыз деген мыйзамсыз аракеттери себеп болгон. Анткени кыргыздар өз жайлоолоруна Ворух айылы аркылуу өтүүдө малдары жоголуп, тажиктер менен дайыма чыр-чатактарга кабылып турушкандыктан, Ак-Сай-Ворух жолунун салынышы ал жердеги жергиликтүү кыргыз тургундары үчүн өтө зарыл болгон [4].

Мына ушундай жанжалдардын дагы бири 2014-ж. 11-январында «Головной» же Төрт-күл каналынын башындагы дарыядан бөлүнгөн жеринде кыргыз-тажик чек арачыларынын ортосунда ок атышуу болуп, кыргыз чек арачыларынын төртөө жаракат алып, тажик чек арачыларынын бир тобу жаракат алган. Эки тараптан тең аскерлер тартылып, согуш коркунучу келип чыккан. Натыйжада Кыргыз бийлиги тарабынан чек араны жабуу чечими кабыл алынган. Ички иштер кызматкерлери алынып келинип, алардын турмуш-шарттарын түзүп берүү, тамак-аш менен камсыз кылуу үчүн бүтүндөй Баткен областынын жашоочулары тарабынан гуманитардык жардамдар уюштурулган.

Кыргызстандын жергиликтүү бийлик органдары тарабынан жергиликтүү тургундардын арасында түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп, жолугушуулар уюштурулган. Атап айтканда 2014-ж январь айында Жогорку кеңештин СДПК партиясынын жетекчилиги менен Кыргыз республикасынын Коргоо жана коопсуздук кеңешинин көчмө чогулушу Ак-Сай айылынын жана жергиликтүү бийлик органдарынын катышуусунда өткөрүлгөн. 2014-ж февраль айынын башында Кыргыз республикасынын өкмөт башчысы Ж.Сатыбалдыевдин Баткен областынын активи жана жергиликтүү калкы менен жолугушуусу өткөрүлүп, анда негизги маселе:

1. чек ара маселеси.
2. социалдык маселелер талкууланган.

Чек ара жаңжалдарынын чыгуусуна жана чек араны делимитациялоо жана демаркациялоо жумуштарын жүргүзүү үчүн түзүлгөн, Кыргызстан менен Тажикстандын өкмөттөр аралык тең комиссиясынын бир жыйынтыкка келе албашы Баткен областынын Баткен районундагы Таш-тумшук айылынан 26-үй, Лейлек районунун Жаны-Жер айылынан 116-үй Тажикстандын тургундарына сатылып кетиши менен айылдын көчөлөрүндө үйлөр шахмат түрүндө жайгашып калуусуна алып келип, чек араны белгилөөдөгү чоң кыйынчылыктарга алып келүүдө. Тажикстан өкмөтү тарабынан үйлөрдү сатып алуу үчүн өз тургундарына чоң суммадагы кредит-ссуда берилген. Турмуштун оор кыйынчылыгынан улам чек-арадыгы элдер чоң суммаларга үйлөрүн сатышып Чүйдөн, Бишкектен үйлөрдү алышып, көчүп кетүүгө аргасыз болушкан. Үйлөрдү сатуу 2007-жылга чейин болуп, азыр мындай сатуулар токтотулган. Баткен областындагы Кыргыз өкмөтүнүн ыйгарым өкүлү Ж.Разаковдун буйругу менен атайын топ түзүлүп, ошол сатылган үйлөрдүн мыйзам ченемдүүлүгү текшерилип жана алар-

ды сот аркылуу кайтаруу аракеттери жүргүзүлүүдө. 2014-ж апрелинде Тажикстан менен үч айга жакын жабык турган чек араны ачуу жөнүндөгү Кыргыз өкмөтүнүн буйругу менен чек ара кайра ачылды. Өкмөттөр аралык тең комиссия чек араны делимитация жана демаркациялоо жумуштарын жүргүзүүдө. Бирок 17-апрелде Ворухтун жашоочулары кыргыз жарандарына тиешелүү жайлоодогу 13 кичинекей үйлөрдү жана мал сарайларды өрттөшкөн, ошондуктан азыркы учурда деле абал оор бойдон калууда. Чек-арадагы жанжалдар ал жерде жашаган элдерге оң жана терс таасирлерин тийгизүүдө. Оң таасирлери болуп:

- Чек арада жашаган элдердин улуттук аң сезининин өсүүсү;
- чек араны коргоого алып, кыргыз чектерин бекемдөөгө жапатырмак аракеттенүүлөрү;
- жергиликтүү элдер чек арачыларга келген кошумча күчтөрдү, айрыкча ИИМ дин күч кызматкерлерин өз үйлөрүнө жаткызып, тамак-аш менен камсыздоосу жана бүтүндөй областтын жашоочулары тарабынан гуманитардык жардамдардын уюштурулушу аларга дем күч берип жатышы;
- чек араны Тажикстанга өтүүчү жолдорду жергиликтүү жашоочулардын ыктыярдуу топтору тарабынан текшерүүгө алуусу;
- чек араны тез арада делимитация, демаркациялоо керек экендигин Кыргызстандын жана Тажикстандын бийликтеринин жана жергиликтүү тургундардын түшүнүүсү жана аны чечүүгө болгон аракеттердин жүргүзүлүүсү;

Ошондой эле терс таасилери да бар, атап айтканда:

- биринчиси: чек арада жашаган, айрыкча бир айылда, бир көчөдө жашаган тажиктер менен кыргыздардын ортосундагы мамиленин чыңалуусу жана жөнөкөй турмуштук келишпестиктердин чоң бир чатакка айлануусу;
- экинчиси: бир тууган коңшулаш кыргыз, тажик тургундарынын ортосундагы мамилелердин бузулуусу;
- үчүнчүсү: жазында малдарын жайлоого, күзүндө кыштоого айдап өтүшкөн Ак-Сай, Ак-Татыр айыл өкмөттөрүнүн жашоочулары менен Ворух айылынын тажик тургундарынын ортосундагы чыр-чатактардын чоң жанжалдарга айлануусу;
- төртүнчүсү: чек аралардын жабылуусунун эки элдин соода-экономикалык байланыштарына терс таасирин тийгизүүсү.

Кыргыз республикасынын Өкмөтүнүн чек араларды делимитациялоо жана чек ара аймактарды өнүктүрүү боюнча бөлүмүнүн башчысы К.Искендеров чек араны бекемдөө үчүн биринчиден, аны кайтарууну бекемдеп, экинчиден, атайын мыйзам кабыл алуу керектигин кошумчалап: “Бизде чек араны кайтаруу маселеси өтө олуттуу көйгөй. Анткени биз бир чек ара

зонасына барып тактагыча, кайтарууга алынбаган башка жагына коңшу өлкөлөрдүн жарандары көчүп келип алышууда. Анан аларды чыгаруу маселесин чечкенче, дагы башка зонада ушундай эле маселе жаралат. Ал эми мыйзамды күчөтүү менен өз үйлөрүн башка өлкөлөрдүн атуулдарына саткан адамдар жазага тартылмак. Мындай жаза чарасы турак-жайын сатууга бөгөт коймок”, – деген оюн билдирген [5].

Жыйынтыгында, биздин оюбузча бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн төмөндөгүдөй иш-чараларды жүргүзүү керек:

- биринчиден: чек араны делимитациялоону, демаркациялоону тез чечүү керек, антпесе чыр-чатактар токтобой, ал чоң бир жанжалдарга айланып кетүүсү мүмкүн жана болуп жаткан жанжалдар үчүнчү бир күчтөр тарабынан пайдаланылып чек аранын делимитация, демаркациялоо иштеринин бүткөрүлбөшү чоң бир чатакты чыгарганга себеп болушу мүмкүн. Маселени чечүү үчүн төмөндөгүдөй иш-чараларды жүргүзүү керек:

– Көк-Таштын, Арык-алды айылынын жерин, Тажикстандын тургундарына берип, Ак-Сай-Тандык жолунун боюндагы бош жерлерди кыргыздарга берсе болот. Жергиликтүү бийлик тарабынан Арык-алды айылынын жашоочулары менен жолугушуу өткөрүлүп, ал айылдын тургундары өз макулдуктарын беришкен.

- экинчиден: элдин социалдык абалын жогорулатуу үчүн бала бакча, клуб, жаны мектептерди ж.б. социалдык объектилерди куруу керек.

- үчүнчүдөн: 1) Көк-таш- Ак-Сай; Ак-Сай- Тамдык; Рават- Ак-Сай жолдорун салып бүтүрүү керек.

- төртүнчүдөн: Кыргыз өкмөтү тарабынан «Чек арадагы айылдардын статусу» жөнүндөгү 2012-жылы кабыл алынган №186 токтому финансылык каражаттар менен бекемделип, толук иштөөсүн камсыз кылуу керек.

Жыйынтыктап айтканда, акыркы мезгилдерде чек ара маселеси боюнча бир топ мамлекеттер аралык сүйлөшүүлөр өткөрүлүп жатканы менен бул маселе дагы да актуалдуу бойдон калууда.

Адабияттар:

1. Бокоев К. «Чек ара маселеси өтө курч каралууда». Азаттык. Интервью. - 2-май. - 2011-ж.
2. Сакиева А. Чек ара маселеси Өкмөттүн гана демилгеси менен каралып жатат. // Эл деми. - 30-октябрь. - 2015-ж.
3. Сариев Т. Чек ара маселеси дипломатиялык жол менен чечилет. Кыргызстан КГ. Саясат. - 22-март. - 2016-ж.
4. Сох анклавдагы жанжал. Чек ара маселеси качан чечилет. Супер-инфо. Саясат №532. - 11-17-январь. - 2013-ж.
5. Искендеров К. Кыргызстандагы бардык чек ара маселеси аны кайтаруунун начардыгынан болууда. “Кабар”. - 22-март. - 2012-ж.
6. Мамбеталиева А. Тажикстан менен убактылуу чек ара тилкелерин орнотууну сунуштап жатабыз. Супер-инфо. Саясат. - 11-сентябрь. - 2014-ж.
7. Абдикеримов А.Ш. Этнографиялык талаа дептери. - Кызыл-Кыя, 2014-ж.

Рецензент: к.и.н., доцент Кадыров Н.